

TÜRK DESTAN KAHRAMANI VE BAŞKURT DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

Kara Düzgün, Ülkü (2014), *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Konya: Kömen Yayınları, 2014, 670 s.

Mehmet ÖZDEMİR *

Gazi Türkiyat, Bahar 2015/16: 235-239

Bu çalışmada, halen Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ülkü Kara Düzgün tarafından kaleme alınan, *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi* isimli eserin eleştirel tanıtımı yapılmaktadır. "Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi" isimli eser, yazarın 2007 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'na Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında hazırladığı "*Başkurt Destanlarının Tipolojisi*" isimli doktora tezinin yayınlanmış halidir.

Bir kitabın değerlendirilmesi/eleştirisi objektif kriterler göz önünde bulundurularak yapılır. Değerlendirilecek çalışma geçmiş itibarıyla bir doktora tezi olması hasebiyle zaten alanın önde gelen uzmanlarının gözetiminde hazırlanmış ve jüri değerlendirilmesi sonucu nihayet bulmuştur. Bu yazıda, incelenen çalışmanın genel bir tanıtımı yapılarak ilgili alana katkısı üzerine birtakım değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Günümüzde kitap yazmak ve yayınlamak önemli bir müşküldür; özellikle de okuyucusu bilimsel çevrelerle sınırlı olan akademik kitapları yayınlamak, çoğu kez kâr amacı gütmendiğinden yazarlar açısından gerçekten de pek çok zorluğu göze almayı gerektirir. Bilindiği gibi doktora tezleri dünyanın her yerinde akademik anlamda hazırlanan en değerli araştırmalardır. Geçmişten günümüze Türk üniversitelerinde hazırlanan çok kıymetli doktora tezlerinin yayınlanamamasının en önemli sebebi yayınevlerinin kurduğu sömürü düzeniyle ilgilidir. Eğer çalışma üniversite ya da bir başka kurum nezdinde bir projeye destekleniyorsa genellikle birinci basımlarda bir zorluk çekilmeyecektir. Ancak ikinci ve diğer baskılar genellikle yapılmayacaktır. Bir projesi daha doğrusu maddi bir desteği olmayan çalışmaların yayınlanması ise ya yazarların kendi bütçelerine ya da yayınevlerine terk edilen telif haklarına bağlıdır. Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi isimli eser de bu yönüyle değerlendirildiğinde oldukça hacimli bir

---

* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE.
mehmetozdemir@hacettepe.edu.tr

çalışmadır. Yazarın incelenen çalışması uzun soluklu bir araştırmanın ortaya çıkardığı bilimsel bir kaynaktır. Özellikle günümüzde akademik kitap yazma ve yayınlama koşulları düşünüldüğünde yazarın maddi ve manevi fedakârlığının ortaya konulduğu eserler arasında değerlendirilmelidir. Yazar söz konusu zorlukları göze alarak doktora çalışmasını kolay ulaşılabilir bir yayına dönüştürmüştür. Bu eser, bir giriş ve dört bölümden oluşan dipnot yöntemi kullanılarak hazırlanan toplam 670 sayfadan müteşekkildir. Eserin birinci baskı olması hasebiyle küçük mizanpaj ve yazım hataları olmakla birlikte baskı kalitesi oldukça yerindedir.

Yazar çalışmasının hipotezini şu cümlelerle özetlemiştir. “*Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarını Tipolojisi* adlı bu çalışmada, Türk destanlarında izlenen merkezî destan kahramanının belirleyici özellikleri tespit edilerek Başkurt destanlarında yer alan tiplerin incelenmesi ile ortaya çıkan değerler, mukayese edilerek değerlendirilmiştir” (Kara Düzgün, 2014: i). Farklı coğrafyalarda yaşamlarını sürdüren Kazak, Türkmen, Azeri, Başkurt, Kırgız, Nogay, Karaçay ve diğer Türk boylarının destanları birçok yönden benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler, Türk kültür ve fikir birliğinin devamlılığının bir göstergesidir (Kara-düzgün, 2014: 644). Özetle Başkurt destanlarının Türk destan kahramanı kalıbına göre incelenmesi ve destanların bu kalıba uygunluk gösterdiğinin tespit edilmesi aynı soya, aynı kültür dairesine ve yaşam tarzına sahip olmayla ilintili olarak açıklanmıştır.

Eserin giriş bölümünde “*Edebî Eserde Tip Kavramı ve Tiplerin Özellikleri*” ana başlığı altında yeli ve yabancı araştırmacıların görüşlerinden hareketle tip kavramı tanımlanmıştır. Yazar, T. Carlyle, L. Raglan, C. M. Bowra, N. Frye, E. M. Meletinskiy, A. Dundes, J. Campbell, B. A. Schlack, D. A. Miller, K. Noble, J. Haubold; M. Kaplan, N. Yıldız, C. Orzabakova, M. Sodzawiczny, M. Aça, İ. Çetin, Ö. Çobanoğlu, Ş. İbrayev gibi yerli ve yabancı araştırmacıların yurt içinde ve yurt dışında tipolojiyle ilgili çalışmalarının kısa tanıtımı yapmış ve tipolojik analizi vermiştir. Giriş bölümünü ikinci ana başlığı olan “*Sözlü Türk Edebiyatı’nda Tip Kavramı ve Tiplerin Özellikleri*”nde ise tip kavramının daha ziyade sözlü edebiyatın bir unsuru olduğu belirtilmiş ve masal, halk hikâyesi, fıkra ve geleneksel Türk tiyatrosu gibi anlatı türleri tip kavramı ve merkezi kahraman açısından sorgulanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü “*Sözlü Edebiyat Verimlerinden Destan ve Destan Tiplerinin Özellikleri*” ana başlığı altında, destanın oluşum ve gelişim özellikleri, destan tiplerinin gelişimi ve özellikleri, Türk destan kahramanı tipinin özellikleri ve ortaya çıkışı alt başlıklarını içermektedir. Bu bölümde ayrıca diğer bölümlerde Başkurt destanlarıyla mukayese edilmek üzere 24 madde halinde *Türk Destan Kahramanı Kalıbı* verilmiştir:

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendirir. 2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar.
3. Kahraman Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur. 4. Kahraman genellikle tek çocuktur. 5. Kahramanın çocukluğu olağandışıdır ve kısa sürede büyür. 6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık

göstererek ispat eder. 7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir. 8. Kahramanın fiziki gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir. 9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir. 10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir. 11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. 12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır. 13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yığıtliğini ispat etmek veya intikam almak için maceraya atılır. 14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır. 15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır. 16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştan olmayanlarla savaşmaz. 17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder. 18. Macerada birçok zorlukla karşılaşır. 19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir. 20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır. 21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır. 22. Kahraman maceradan döner. 23. Kahraman ölür. 24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir” (Kara-Düzgün, 2014: 98-99).

Bu kalıp, farklı destanların incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Bu kalıba göre kahraman tipini oluşturan amiller ve bu tipin var olma nedeni, farklı destan örneklerinden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır.

Eserin ikinci bölümü Başkurt Türklerinin tarihine ve destancılık geleneğine ayrılmıştır. Başkurt Türklerinin Tarihi bölümünde, Başkurtların yaşadığı coğrafyaya, geçim kaynaklarına, bağımsızlık mücadelelerine ve daha birçok konuya değinilmiştir. Destancılık geleneğinde ise nazım-nesir karışık bir yapıya sahip olan Başkurt destanlarının icracıları Yırav ve Sesen olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Başkurt destanları Sagitov’un tasnifiyle “1. Uruk cemiyetinin dağılışını yansıtan destanlar, 2. Feodalizmin başlangıç dönemlerini yansıtan destanlar, 3. Feodalizmin gelişme dönemlerini yansıtan destanlar, 4. Feodalizmin son dönemlerini yansıtan destanlar” olmak üzere 4 ana başlıkta toplanmıştır. Yazar, Başkurt Türklerinin destanlarında daha ziyade yabancı istilacılar yönelik verilen mücadelenin konu edildiğini belirtmiştir (Kara-Düzgün, 2014: 197).

Çalışmanın üçüncü bölümünde Başkurt destanlarındaki merkezi kahraman tipi, Türk destan kahramanı kalıbına göre incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle incelenen destanın epizotik özeti verilmiş ardından özet verilen destan Türk destan kahramanı kalıbına göre tipolojik değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda Başkurt destanları şu sırayla ele alınmıştır: 1. *Ural Batır Destanı*, 2. *Akbozat Destanı*, 3. *Zayatülek ile Hıvılto Destanı*, 4. *Kuzıykürpes ile Mayanhılto Destanı*, 5. *Küsek Bey Destanı*. Bu bölümde ayrıca Başkurt destanlarında yer alan merkezi kahraman tipleri bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda incelenen destanlardaki kahraman tipi kalıbı ve destan örneklerini içeren sonuçlar tablo halinde gösterilmiştir. Yazar, Başkurt destanlarındaki merkezi kahraman tipinin Türk destanlarında yer alan

merkezi kahraman modeliyle benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır (Kara-Düzgün, 2014: 517).

Eserin dördüncü ve son bölümü Başkurt destanlarında yer alan alt tiplere ayrılmıştır. Bu kapsamda merkezi kahraman dışında Başkurt destanlarında yer alan ve alt tip olarak değerlendirilen kadın tipinin, at tipinin ve düşman tipinin özellikleri maddeler halinde verilerek çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde eserin kısa bir özeti verilmiştir; ayrıca kaynakçadan hemen sonra esere bir sözlük eklenmiş ve incelenen destan metinlerini anlamaya katkıda bulunulmuştur.

SONUÇ

Sonsöz olarak Özkul Çobanoğlu'nun tabiriyle Türk kültür ekolojisinde (2011: 13) önemli bir kazık da *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi* isimli çalışmadır. Burada değinmek istediğimiz önemli bir konu da proje başkanlığını Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yürüttüğü, "*Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi*"dir. Bu kapsamında pek çok devlet, üniversite ve bilim adamının katkılarıyla Türk dünyası epik anlatılarına yönelik önemli bir hizmette bulunulmuştur. Proje bitiminde toplamda 140 ciltlik bir epik hazinenin neşredilmesi amaçlanmıştır (Türkmen vd. 2007: 7-12). Bu proje kapsamında Türk Dil Kurumu tarafından "*Başkurt Destanları-1 Mitolojik Destanlar, Başkurt Destanları-2, Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar, Başkurt Destanları-3, Beyler, Hanlar Zamanında Anlatılan Destanlar, Başkurt Destanları-4 Kahramanlar Hakkında Destanlar-Ozanlar*"dan oluşan Başkurt destan külliyatı neşredilmiştir.

Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi, yazarın alanın önemli eserlerini incelediği ve bu yönüyle alanda farklı konularla ilgili çalışma yapacak araştırmacıları da yönlendiren akademik bir eserdir. Zengin bir kaynakçaya sahip olan bu eser, yazarın titiz ve araştırmacı kimliğiyle birlikte yurt dışı kaynakların mümkün olduğunca birinci elden kullanımıyla ayrıca değer kazanmaktadır. Yazar, kitap içerisinde özellikle Başkurt destanlarının incelendiği kısımlarda destanların orijinal alfabelerinde ve Türkiye Türkçesine aktarımını vererek gerek okuyucuya gerek konu ile ilgili araştırma yapacak olanlara önemli avantajlar sunmuştur. Eser genelinde kullanılan zengin bibliyografya çalışmanın bilimselliğini, geçerliliğini ve güvenilirliğini ispat eden önemli bir delildir. Ayrıca burada kısaca değinilmesi gereken bir başka konu da eserin bazı bölümlerinde yer alan yazım ve mizanpaj hatalarıdır. Daha çok dipnotlarda, eserin ilk baskı olması hasebiyle, yazarın gözünden kaçan yazım yanlışları bulunmaktadır; ayrıca ülkemizde akademik çevrelerde üzerinde hemfikir olunmuş bir kaynakça yazım kılavuzu olmamasından dolayı genel kaynakçada bazı eserlerin künye bilgileri eksik verilmiş, kaynakçada biçimle ilgili küçük hatalar yapılmıştır. Ancak bunlar eserin başarısına gölge düşürmeyecek mahiyettedir. Söz konusu durumlara eserin sonraki baskılarında

giderilmesi umularak değinilmiştir. Son cümle olarak yazar üstün gayret göstererek hazırladığı, maddi ve manevi tüm zorlukları göze alarak yayınlattığı ve okuyucuya ulaşımını kolaylaştırdığı eserinden dolayı tebrik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2011), *Türk Dünyası Epik Destan Gelenegi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARA-DÜZGÜN, Ülkü, (2014), *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Konya: Kömen Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret, vd. (2007), *Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları*, Ankara: TDK Yayınları.